

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@bua.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De economie van het genoeg en een nieuwe koers voor Europa

door **Kees Koedijk** De auteur is hoogleraar economie aan de Universiteit Utrecht en de Vrije Universiteit Amsterdam.

Precies vijftig jaar geleden publiceerde de VU-econoom Bob Goudzwaard het monumentale boek *Kapitalisme en vooruitgang*.¹ Hierin legde hij haarfijn uit hoe de huidige manier van produceren en het streven naar maximale welvaart uiteindelijk niet verenigbaar zijn met de grenzen van de planeet. Goudzwaard voorspelde toen al dat we last zouden krijgen van de effecten van milieuvervuiling en klimaatverandering. De bakens moesten worden verzet. De begrippen ‘economie van het genoeg’ en ‘grenzen aan de groei’ waren geboren. Buiten de landsgrenzen trok het boek veel belangstelling, binnenslands werd in beleidskringen nauwelijks op het boek en de daarin gelanceerde visie gereageerd.

Pas in 2021 werd door Paul Schenderling in Nederland de draad en het debat over de economie van het genoeg weer opgepakt. In zijn boek *Er is leven na de groei* benadrukte Schenderling net als Goudzwaard de onverenigbaarheid van het streven naar meer economische groei met de grenzen van de planeet.² In zijn boek nam Schenderling de lezers mee naar het jaar 2040. Economische groei is niet meer de oplossing van alle kwalen. Bovenal

wordt in het nieuwe Nederland rekening gehouden met de draagkracht van de aarde en streeft men naar welzijn, geluk en ontspanning. Bij Schenderling is het vooral een betere en slimmere belasting op (te) veel consumenten die ervoor zorgt dat (bovenmatige) consumptie en economische groei worden afgeremd, wat ons wel veel meer geluk en welzijn oplevert. In heel dit boek gaat het over het niet blijven nastreven van meer economische groei en in plaats daarvan geluk, welzijn en samenwerking als belangrijke doelen te zien. Hoe mensen op de verhoogde consumptiebelasting zullen reageren, wordt niet aangegeven.

Nieuwe koers in veranderende wereld

Er zit slechts ongeveer vier jaar tussen de twee boeken van Schenderling (het voornoemde en het te bespreken boek), en toch hebben we te maken met een drastisch veranderde wereld. Derhalve verschilt het nieuwe boek stevig van dat uit 2021. Covid, de herverkiezing van president Donald Trump en de toegenomen geopolitieke spanning tussen de VS en China hebben allemaal effect gehad. Een aantal zaken die vaak als vanzelfsprekend

Paul Schenderling

Continent van de kwaliteit. Hoe Europa een eigen economische koers kan varen
Bot Uitgevers | 2025 | 384 pp. | € 27,50 | ISBN 9789083563947

werden verondersteld – zoals defensie, energievoorziening en de veronderstelde neutrale werking van digitale netwerken als Facebook, X en Google – bleken niet meer vanzelfsprekend. Als we daar de opkomst van artificiële intelligentie (AI) aan toevoegen, wordt duidelijk hoeveel de wereld en daarmee de economie in korte tijd is veranderd. Het is nog moeilijk te bevatten, maar de orde van na de Tweede Wereldoorlog bestaat niet meer. Het is veel meer ieder continent voor zichzelf. Tegen die achtergrond heeft ieder werelddeel en dus ook Europa behoefte aan een koers.

Het is een van de verdiensten van het nieuwe boek van Schenderling dat hij uitvoerig aandacht besteedt aan de veranderde omgeving, en de weg vooruit

wijst door een visie neer te leggen. Energiezekerheid en -onafhankelijkheid zijn bijvoorbeeld voor het Europese continent van levensbelang. Voor de energievoorziening, die nu voor de helft afhankelijk is van de VS via gasleveranties, betekent dit dat in de toekomst veel meer door eigen duurzame wind, zon en Europese kernenergie geleverd zal worden. Ook op het gebied van AI zijn er veel uitdagingen. De VS en China lopen stevig voorop, en voor Europa geldt: haakt het aan of blijft het op externe techniek vertrouwen? Schenderling schetst realistisch en overtuigend wat de keuzes en gevolgen zijn.

Europa staat op vele gebieden op een kruispunt. Hoe zullen de Europeanen

omgaan met de vele uitdagingen die er op hen afkomen? Schenderling voert overtuigend aan dat een stevige wijziging van de Europese koers nodig is. In het huidige tijdsbestek moet Europa stoppen met concurreren op goedkope productie met veel te lage salarissen die weer leiden tot milieuvervuiling, ongelijkheid en verlies van vertrouwen in de democratie. Het roer moet echt om. Kwaliteit moet in Europa boven kwantiteit gaan. In het nieuwe Europa moet de focus komen te liggen op innovatie en kwaliteit, en volgens Schenderling kan dit alleen door in te zetten op hoogwaardige productie, sterke sociale zekerheid en duurzaamheid. Een belangrijk onderdeel van de transitie van de Europese economie is de financiering van de grote industriële investeringen die nodig zijn voor nieuwe kennis, vergroening, defensie en betaalbare energie. Schenderling geeft aan dat we in dit verband moeten inzetten op meer gemeenschapseconomie en op het denken voor de lange termijn, maar ook duidelijk is dat de auteur in zijn maag zit met de vraag hoe de financiering precies moet gebeuren. De sectie over de financiering van de transitie in het boek draagt dan ook de titel ‘Sommige kostenposten vallen mee’. Als je kritiek wilt hebben op onderdelen van het boek, is het vooral dat dit onderdeel nadere onderbouwing behoeft; het grote thema waar Schenderling zich aan zet is in dit onderdeel echt te mager uitgewerkt. Daar staat weer tegenover dat hij de transitie wel in kwalitatieve zin uitwerkt. Een belangrijk begrip dat hij gebruikt is ‘sufficiëntie’. ‘Sufficiënt’ betekent: voldoening gevend, vervullend, vervolmakend. Eigenlijk is dit een

uitwerking van de noodzaak van een meer op de lange termijn gerichte visie op productie en consumptie, die in het verlengde ligt van de economie van het genoeg.

Schenderling werkt het begrip ‘sufficiëntie’ uit door voorbeelden te geven van manieren waarop consumenten en producenten zich niet meer laten leiden door *efficiëntie*, maar door *sufficiëntie*. Deze andere kijk betekent ook dat bedrijven hun waardeketens anders moeten inrichten, maatschappelijke doelen moeten meenemen in hun strategie, en ook anders moeten omgaan met hun personeel, via meer ontspannen personeelsbeleid dat ruimte biedt voor

Europa moet stoppen met concurreren op goedkope productie met veel te lage salarissen

vrije tijd en ontspanning. Schenderling geeft aan dat de organisatie van de toekomst ‘in de kern in staat moet zijn om een balans te vinden tussen langetermijndenken en investeren vanuit een visie op sufficiëntie, wendbaarheid op de korte termijn, en professionaliteit en focus op kwaliteit als verbindende schakels daartussen’.

Om het begrip ‘sufficiëntie’ te kunnen hanteren is het van belang dat het ook meetbaar wordt gemaakt. Schenderling laat zien dat de basis hiervoor is gelegd in het Integrated Reporting Framework (IRF) van de IFRS Foundation. Dit raamwerk gaat uit van het inzicht dat we economische prestaties het best kunnen meten

door ons te richten op de optelsom van alle vormen van kapitaal, niet alleen het economisch kapitaal maar juist ook het sociaal en natuurlijk kapitaal. Schenderling benadrukt dat dit een totaal andere benadering is dan die van de huidige gangbare

Volwassen opvolging

Continent van de kwaliteit van Paul Schenderling is een boek vol met visies voor het oude continent Europa, dat een nieuwe koers moet bepalen in een verwarrende tijd. Voor de Nederlandse politiek en voor beleidsmakers bevat het boek nuttige schetsen voor een goed en overtuigend langetermijnverhaal. Het boek is zeker niet losgezongen van de actualiteit, en schetst nadrukkelijk welke uitdagingen er zijn. Bijna vijftig jaar na het verschijnen van het boek *Kapitalisme en vooruitgang* van Bob Goudzwaard, waarmee in Nederland de economie van het genoeg werd geïntroduceerd, is er een volwassen opvolger in dit boek van Paul Schenderling. Je kunt kritisch zijn op de uitwerking van sommige onderdelen, maar al met al is dit boek een aanrader. Lezen!

Het boek bevat nuttige schetsen voor een goed en overtuigend langetermijnverhaal

meetinstrumenten, die gericht zijn op het maximaliseren van de financiële baten en het minimaliseren van financiële kosten. Belangrijk is echter ook dat de bouwstenen er al zijn, en dat het dus in principe al mogelijk is. Nu is het zaak om sociaal en natuurlijk kapitaal ook daadwerkelijk mee te nemen.

1 Bob Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang. Een eigentijdse maatschappijkritiek*. Assen: Van Gorcum, 1976. Recent is dit boek heruitgegeven, met een woord vooraf van Govert Buijs: Bob Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2024.

2 Paul Schenderling, *Er is leven na de groei. Hoe we onze toekomst realistisch veiligstellen*. Leiden: Bot Uitgevers, 2021.